

9. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития / под ред. члена-корреспондента РАО А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – С. 154 – 199. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).

The problem of development of motivational sphere of junior schoolboys is examined from position of research of the dynamic system of personality senses, conducted From. Z. Karpenko. The motivational function of emotions and value of emotional factor is explained for учінні schoolboys. Presented experimentally methodical development from optimization motivational spheres of junior schoolboy in the process of studies.

Key words: junior schoolboy, reason, emotions.

УДК 159.923.2

Зоряна Адамська

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуто концептуальні положення, на основі яких визначено психолого-педагогічні умови розвитку суб'єктності майбутніх психологів у контексті вищої професійної освіти. Описана програма психолого-педагогічного супроводу розвитку суб'єктності майбутніх психологів.

Ключові слова: суб'єктність, особистість психолога, самосвідомість, самовизначення, психолого-педагогічний супровід.

Сприяння розвитку суб'єктності студента є основною характеристикою гуманістичної, особистісно орієнтованої освіти, метою якої є допомога в особистісному зростанні, у розкритті можливостей, бажань, набутті цінностей і смислів суб'єктом учбової діяльності (К.О. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, О.Г. Балл, І.Д. Бех, О.С. Гозман, В.В. Серіков, В.І. Слободчиков, В.Д. Шадріков, І.С. Якиманська та ін.). Для майбутнього психолога особистісно орієнтована освіта має особливе значення. Вона необхідна йому і як особистості, і як професіоналу, оскільки власна особистість значною мірою визначає успішність професійної діяльності психолога. Таким чином, розвиток у студентському віці повинен розглядатися як саморозвиток. У свою чергу, саморозвиток як особливий вид діяльності здійснюється, з одного боку, в результаті актуалізації суб'єктності, з іншого, – через зіткнення людини з реальним світом, у якому вона повинна здійснювати життєдіяльність. Процес саморозвитку відбувається тільки як результат синтезу внутрішнього і зовнішнього плану діяльності суб'єкта. При цьому як зовнішня, так і внутрішня діяльність первинно зумовлені буттям іззовні. З одного боку, фундаментальний процес розвитку особистості, безумовно, включає в себе професійний саморозвиток, з іншого – особистісний розвиток активно проявляється у просторі професійної освіти, тим самим потенціуючи актуалізацію суб'єктності як здатності до саморозвитку [3]. Динаміка особистісного та професійного розвитку суб'єкта залежить від його здатності періодично здійснювати діяльність щодо визначення себе

(самовизначення), а основне – усвідомлювати і враховувати результати цієї діяльності.

Низка науковців (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, О.Ф. Бондаренко, М.В. Єрмолаєва, З.С. Карпенко, С.Л. Рубінштейн, Т.М. Титаренко) розглядає суб'єктність у контексті самовизначення, під яким розуміється діяльність, що розкриває будову та специфіку внутрішнього світу людини, включає формування певної смислової системи, яка об'єднує уявлення про самого себе та навколишній світ і має на меті знаходження відповіді на запитання про смисл власного існування. Дана діяльність відкриває можливість порівняння себе з навколишнім світом. Механізмом самовизначення є рефлексія, за допомогою якої здійснюється процес саморозуміння. На думку Б.В. Кайгородова, саморозуміння створює основу інтеграції когнітивних і афективних процесів самосвідомості. Виходячи з цього, автор визначає саморозуміння як «процес осягнення смислу свого існування, результатом якого є когнітивно-емоційне узгодження продукту самосвідомості і реальної поведінки» [5].

Саморозуміння діалектично пов'язане із самоствавленням. Ці процеси формують єдине когнітивно-смислове та емоційно-ціннісне ставлення до власного Я суб'єкта. Саморозуміння і самоствавлення виступають в єдності і здійснюють процес самоусвідомлення, підсумком якого є самовизначення. Фактично суб'єктність як сутнісна властивість суб'єкта відображає можливість його самовизначення, актуалізується в реальності через самоусвідомлення, самоствавлення та саморозуміння [3].

Завершення процесу самовизначення відкриває для суб'єкта потенційну сферу розвитку, яка лежить за межею Я суб'єкта і потенційно виступає в якості мотиву його подальшого розвитку. Таким чином, процес самовизначення актуалізує процес саморуку особистості, в основі якого лежить самостійний вибір напрямку розвитку у зрілому віці, що визначається єдністю раціонального й ірраціонального. Саморух – це результат усвідомлення горизонту власного незнання, який мотивує подальше пізнання та розвиток – розширення межі Я суб'єкта, трансформацію «потенційного Я» в «реальне Я». В основі саморуку лежать ціннісно-смислові орієнтири, які несуть в собі смислотворчу функцію. Ціннісні орієнтації являють собою змістовий бік спрямованості особистості і становлять основу її ставлень до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе, основу світобачення і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції. В особистісних цінностях проявляється та особлива специфіка духовної сфери життя людини, яка визначає смисловий зміст суб'єктності, а також самовизначення і самостійності прояву суб'єкта як активно діючого [10]. Отже, самовизначення і саморух – це первинні і необхідні для актуалізації суб'єктності процеси, які виводять дану сутнісну властивість особи з потенційного в реальний стан. Усі вищеперераховані процеси є необхідними складовими суб'єктності, без реалізації яких вона назавжди б залишилася неактуалізованою потенцією.

Таким чином, проаналізувавши низку психологічних досліджень (Л.В. Бабуліна, О.Ф. Бондаренко, І.Д. Єгоричева, М.В. Єрмолаєва, З.С. Карпенко, П.В. Кондратьєв, В.М. Марков, В.І. Слободчиков, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.), ми прийшли до висновку, що розгортання суб'єктності є результатом власної життєдіяльності та саморозвитку особистості. Розвиток суб'єктності у майбутніх психологів як саморозвиток, який передбачає самовизначення, саморух і розкриття ними свого потенціалу, своїх здібностей і можливостей, є результатом і внутрішньої роботи над собою, і впливу певних соціальних, психологічних, педагогічних та інших факторів навколишнього середовища. Він тісно пов'язаний з особистісною зрілістю індивіда, зокрема, з такими її проявами, як мотивація досягнення, саморозуміння, самоставлення, життєві установки, самоусвідомлення, здатність до налагодження ефективних міжособистісних стосунків. Відтак, постає необхідність створення сприятливих психолого-педагогічних умов для розвитку суб'єктності майбутніх психологів.

Основний потенціал програми розвитку суб'єктності майбутніх психологів закладений у *принципах* гуманізації, усвідомленості, самостійності, системності, контекстуальності, взаємозв'язку особистісного та професійного розвитку.

При розробці програми розвитку суб'єктності студентів – майбутніх психологів ми спиралися на наступні *положення*: 1) актуалізація процесів самосвідомості; 2) розвиток рефлексивності у майбутніх психологів у процесі навчальної взаємодії; 3) створення умов для набуття суб'єктного досвіду.

Визнаючи студента не об'єктом, а суб'єктом учбово-професійної діяльності, варто пам'ятати, що ніщо не може бути змінено у його внутрішньому світі без його власної волі, власного бажання. Ми не маємо права впливати на студентів своїми специфічними способами та прийомами, а повинні взаємодіяти з ним, пропонуючи різноманітні шляхи вирішення тих чи інших завдань. Як зазначає М.Р. Бітянова, перехід від парадигми «допомоги» до парадигми «сприяння» в освіті найпродуктивніше реалізується завдяки психолого-педагогічному супроводу [2]. Тому найефективнішим для реалізації визначених концептуальних положень, на нашу думку, є психолого-педагогічний супровід розвитку суб'єктності майбутніх психологів. Термін «психолого-педагогічний супровід» увійшов до активного використання науковцями зовсім недавно. Однак ідея супроводу особистості з'явилася давно. Низкою відомих учених, зокрема, І.В. Дубровіною, Є.І.Роговим, використовується близьке за значенням слово – «сприяння». Спершу питання супроводу розроблялися тільки для середньої школи. Найбільш активно цю ідею висвітлювали науковці-гуманісти, які почали планомірно втілювати на практиці ідею диференціації процесу освіти на процес навчання і процес супроводу. Під психолого-педагогічним супроводом учнів розуміють цілісний та неперервний процес вивчення особистості учня, створення умов для самореалізації в усіх сферах діяльності, адаптації в соціумі на

всіх вікових етапах навчання у школі; даний супровід здійснюється усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу в ситуації взаємодії (Г.Ю. Андрєєв, В.П. Бондарєв, С.Є. Обухова, Н.В. Цветкова та ін.).

М.Р.Бітянова визначає психолого-педагогічний супровід як систему професійної діяльності психолога, спрямовану на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання та психічного розвитку учня в ситуаціях шкільної взаємодії [2].

У вищому навчальному закладі система супроводу передбачає створення спеціальних психолого-педагогічних умов для успішного індивідуального розвитку та саморозвитку студентів (Л.М. Антилогова, Н.Г. Єршова, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Є.П. Кринчик, В.Я. Романов, О.М. Шаліна та ін.). Зокрема, на думку Є.П. Кринчика, суть психолого-педагогічного супроводу полягає в тому, щоб зусиллями вчених і практиків створити особливу культуру підтримки та допомоги студенту в навчально-виховному процесі [7]. О.М. Шаліна під психологічним супроводом професійного становлення суб'єкта розуміє процес сприяння послідовному формуванню у майбутнього спеціаліста низки специфічних новоутворень: готовності до обґрунтованого та відповідального професійного вибору; готовності до професійного навчання на будь-якому рівні освітньої програми; готовності до професійної діяльності [11]. Л.М. Антилогова у психологічному супроводі вбачає метод, який забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору [1]. Є.О. Клімов та В.Я. Романов метою психологічного супроводу, підтримки становлення психолога-професіонала у виші визначають виявлення основних проблем, пов'язаних з початковим етапом професійної кар'єри майбутніх спеціалістів, сприяння їх позитивному розв'язанню[6].

Найбільш повну концепцію психолого-педагогічного супроводу студентів представив Е.Ф. Зеєр [4]. На думку вченого, найважливішим принципом психологічного супроводу є визнання права суб'єкта освіти самому приймати рішення про шляхи свого професійного становлення і нести відповідальність за їх наслідки. Супровід зводиться до створення умов для повноцінного професійного становлення особистості, надання своєчасної допомоги та підтримки, а при необхідності – до здійснення корекції професійного розвитку [4]. Психолого-педагогічний супровід у контексті особистісно орієнтованої освіти здійснюється через: 1) вивчення особистості студента на всіх вікових етапах навчання, дані якого дозволяють відстежувати процеси психічного та особистісного розвитку; 2) підвищення психолого-педагогічної компетентності викладачів та організаційної і координаційної ролі психологічної служби, яка гармонізує взаємодію суб'єктів освітньо-виховного процесу.

У контексті нашого дослідження поняття «психолого-педагогічний супровід» ми визначаємо як систему заходів, спрямованих на створення психолого-педагогічних умов для успішного професійно-особистісного становлення та розвитку суб'єктності майбутніх психологів. Метою такого супроводу виступає становлення особистості майбутніх психологів.

гів, актуалізація тієї сукупності особистісних якостей студентів, яка зумовлює розвиток їх суб'єктності. Розвиток суб'єктності майбутніх психологів передбачає створення таких психолого-педагогічних умов, які виступають основою активізації процесів самосвідомості: самопізнання, самооцінювання, самоаналізу, самоконтролю, самовизначення та саморозвитку. Психолого-педагогічний супровід повинен сприяти послідовному розгортанню у майбутнього фахівця відповідних сторін суб'єктності: інтернальності, продуктивності щодо власних переживань, незалежності, здатності до самовизначення. Показниками ефективності здійсненого формувального впливу виступають відповідні суб'єктні якості: внутрішній локус контролю, здатність свідомо брати на себе відповідальність за зроблений вибір, за свої вчинки, за власний розвиток; рефлексивність, осмисленість життя, позитивне самоставлення, автономність, позитивна внутрішня учбово-професійна мотивація, самоактуалізація.

Реалізація програми психолого-педагогічного супроводу передбачає створення наступних психолого-педагогічних умов розвитку суб'єктності майбутніх психологів:

1. Діалогізація освітнього простору.
2. Використання інтерактивних методів навчання.
3. Актуалізація розвивального потенціалу психологічної освіти.
4. Проблематизація освітнього змісту.
5. Оптимальна організація самостійної роботи студентів.

У ситуації професійного становлення майбутніх психологів актуалізуються два смислові блоки – «Я» і «Майбутня професія». Так, сфера «Я» передбачає розгортання процесів самосвідомості: самопізнання, самооцінювання та самоаналізу власних здібностей, особистісних якостей та інтересів, самоусвідомлення власних потреб. Сфера «Майбутня професія» передбачає активізацію професійного самовизначення та актуалізацію професійного становлення майбутніх психологів через осмислення власних мотивів вибору професії; формування образу майбутньої професії; співставлення своїх особливостей з вимогами професії; ставлення до себе як до майбутнього фахівця у галузі психології; визначення шляхів самореалізації через обрану професію; побудову програми особистісного та професійного саморозвитку.

В основу програми формувального етапу дослідження була покладена організація такого освітнього простору, в межах якого відбувалося б не лише інформування, а й створення сприятливих психолого-педагогічних умов для природного засвоєння цієї інформації та включення її у суб'єктний досвід. Отже, розроблена програма психолого-педагогічного супроводу розвитку суб'єктності майбутніх психологів являє собою цілісну систему навчально-виховної роботи зі студентами – майбутніми психологами та викладачами, яка має особистісно орієнтовану спрямованість і включає різні форми роботи: соціально-психологічний тренінг професійно-особистісного самовизначення; науково-методичний семінар для викладачів; моделювання освітніх про-

блемних ситуацій; індивідуальні навчально-дослідні завдання, наукові дослідження; рефлексивний аналіз професійної діяльності студентів у процесі практики.

Основним системотворним компонентом у роботі щодо розвитку суб'єктності майбутніх психологів став *соціально-психологічний тренінг професійно-особистісного самовизначення*, спрямований на активізацію процесів самосвідомості, формування образу майбутньої професії та власного образу як фахівця у галузі психології, розвиток комунікативних та перцептивних якостей, самоповаги та поваги до інших людей, актуалізацію суб'єктного потенціалу особистості. Загалом завдяки можливості здійснення самопомоги та взаємодопомоги тренінг сприяє особистісному зростанню її учасників, гармонізації їх прагнень, бажань і сенсу власного життя.

Метою проведеного *науково-методичного семінару для викладачів*, до якого ввійшли такі види роботи, як семінар, диспут, круглий стіл, тренінг було підвищення рівня психологічної готовності викладачів до гармонійної конструктивної взаємодії у системі стосунків «викладач – студент». Важливим засобом розвитку суб'єктності виступає *моделювання освітніх проблемних ситуацій*, метою яких є сприяння актуалізації сил саморозвитку особистості студента. Так, ведення зошитів самопізнання дає можливість студентам не тільки краще пізнати себе, свої особистісні якості, аналізувати та співставляти результати власних спостережень з отриманими під час діагностування, осмислювати власну поведінку та розуміти її причини, але й дозволяє одержати перший досвід професійного становлення.

Активність студента в учбово-професійній діяльності пов'язана з його самостійністю. У контексті нашого дослідження, важливою формою організації самостійної роботи студентів стало *індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ)*. Метою ІНДЗ є самостійне вивчення студентами частин програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи. Більшість ІНДЗ мають теоретико-експериментальний характер і потребують не тільки самостійності, але й творчості студентів. Вони можуть здійснюватися у формі творчих робіт, есе, розробки тренінгових занять, корекційно-розвивальних програм, презентацій, просвітницьких заходів тощо.

Здійснити оцінку набутих теоретичних знань, практичних умінь та навичок, переконатись у правильності власного професійного вибору студенти мають можливість через *рефлексивний аналіз професійної діяльності в процесі практики*. З цією метою їм пропонується вести щоденник практики, в якому вони детально описують кожен день практики, фіксують виконання кожного завдання, аналізують свої дії, прийняті рішення, їх наслідки. У графі «Рефлексія власного досвіду» важливо звертати увагу на труднощі та проблеми, які виникали під час практики, аналіз причин та пошук шляхів їх подолання. Важливе значення має спостереження за роботою психолога, інших студентів-практикантів.

Отже, розвиток суб'єктності майбутніх психологів передбачає створення таких психолого-педагогічних умов, котрі виступають зовнішньою спонукуючою розгортання внутрішніх процесів самосвідомості та самовизначення і можуть бути забезпечені у процесі психолого-педагогічного супроводу.

1. *Антилогова Л.Н.* Психологическое сопровождение в вузе как одно из направлений профессионального становления студентов / Л.Н. Антилогова // Вестник Кемеровского государственного университета. – № 2 (22). – Кемерово, 2005.
2. *Битянова М.Р.* Организация психологической работы в школе / М.Р. Битянова // Москва: ИЗДАТЕЛЬСТВО СОВЕРШЕНСТВО, 1997. – 297 с.
3. *Ермолаева М.В.* Значение субъектного подхода для изучения развития личности на этапах зрелого возраста / М.В. Ермолаева, П.В. Кондратьев // Мир психологии. – 2007. – № 1 (49). – С. 79 – 86.
4. *Зеер Э.Ф.* Психология профессий: учебн. пособие для студ. вузов / Э.Ф. Зеер. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. *Кайгородов Б.В.* Самопонимание и его место в структуре самосознания / Б.В. Кайгородов // Мир психологии. – 1997. – № 1. – С.129 – 132.
6. *Климов Е.А.* На дальних подступах к психологии психолога / Е.А. Климов, В.Я. Романов // Мир психологии. – 1997. – № 3 (12).
7. *Кринчик Е.П.* К проблеме психологического сопровождения профессионального становления студентов-психологов / Е.П. Кринчик // Вестник Московского университета. – Серия 14. Психология. – 2005. – № 2.
8. *Пов'якель Н.І.* Професійна рефлексія психолога – практика / Н.І. Пов'якель // Практична психологія і соціальна робота. – 1998. – № 6 – 7. – С. 3 – 6.
9. *Татенко В.О.* Суб'єктна парадигма у психології освіти / В.О. Татенко // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 11 – 23.
10. *Хайкин В.Л.* Ценностный компонент в характеристике активности субъекта субъект действия, взаимодействия, познания / В.Л. Хайкин.– М.; Воронеж, 2001. – С.133 – 140.
11. *Шалина Е.М.* Формирование личностной готовности учащихся к профессиональному выбору и профессиональному обучению: На примере педагогического лица: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Е.М. Шалина. – М., 2003. – 203 с.

Conceptual approaches to studying the problem of future psychologists' subjectivity development, in the context of high vocational training, are defined. Psychological and pedagogical conditions of future psychologists' subjectivity development were determined. The program of psychological and pedagogical accompaniment of future psychologists' subjectivity development was developed and approved.

Key words: subjectivity, psychologist's personality, self-actualization, self-determination, psychological and pedagogical accompaniment of future psychologists' subjectivity development.